

Emigrantai: „atstumtieji“ ar nauji socialiniai veikėjai?¹

IRENA JUOZELIŪNIENĖ, DANUTĖ TUREIKYTĖ, LAIMA ŽILINSKIENĖ,
RŪTA BUTĖNAITĖ, SAULIUS NOVIKAS

Vilniaus universiteto Filosofijos fakultetas, Sociologijos katedra, Universiteto g. 9/1 LT-01513 Vilnius

El. paštas: irena.juozeleuniene@takas.lt; danatu@takas.lt; laima.zilinskiene@fsf.vu.lt; ruta.butenaite@fsf.vu.lt; saulius.novikas@gmail.com

Straipsnyje keliamas klausimas, ar globalios migracijos sąlygotus procesus Lietuvoje tikslinga nagrinėti naujo socialinio reiškimo, apibrėžiamo kaip *prekariatatas*, aspektu? Remiantis ankstesnėmis publikacijomis ir reprezentatyviu Lietuvos gyventojų tyrimu parodoma, jog migraciją patiriantys asmenys yra socialinė grupė, turinti šiam reiškimui būdingų bruožų. Jo esminė charakteristika – *nesaugumas* – laikomas pagrindine empirinių duomenų organizavimo kategorija. Nesaugumą siūloma analizuoti skiriant tris raiškos lygmenis – nesaugumą „stūmos“ priežasčių, socialinių reikšmių kilmės šalyje ir problemų, kylančių migracijos tikslo šalyje, požiūriais. Vadovaujantis migracijos pokyčių tyrimams pritaikytu R. Hillo modeliu ir integruojant A. H. Richmondo, J. Trosto, R. S. Parrenas, V. L. Bengtsono, R. Milardo ir B. Wellmano teorines koncepcijas atlikta migraciją patiriančių žmonių nesaugumo įveikos resursų ir repertuarų sociologinė analizė.

Raktažodžiai: migracija, šeima, nesaugumas, įveika, solidarumas, asmeniniai tinklai

ĮVADAS

Prieš dešimtmetį rašydamas apie modernizacijos pasekmes metaforų meistras Z. Baumanas (2004: 5) emigrantų gyvenimą apibūdino kaip „išbrokuotą“, o žmones „atliekamais“ ir „erzinančiais“ durus piliečius. Pastaraisiais metais G. Standingas (2011; 2014) prabyla apie naują socialinį fenomeną ir socialinės klasės formavimąsi, kurios reikšminga dalimi yra nesaugumą patiriantys ekonominiai migrantai. Vadinasi, „atliekami“ buriasi į naują socialinę jėgą?

Migracija ir mobilumas yra vieni ryškiausių įvykių, organizuojančių Lietuvos visuomenės gyvenimą. Šiame straipsnyje ieškome atsakymo į klausimą, ar globalios migracijos sąlygotus procesus, vykstančius Lietuvoje, tikslinga nagrinėti naujo socialinio fenomeno, apibrėžiamo kaip – *prekariatatas* – aspektu? Vadovausimės nuostata, jog šeimų tyrimai nėra tik tyrimai apie privatų gyvenimą, bet ir apie gyvenimo stiliaus transformaciją rinkos visuomenėje, kitaip tariant, apie saviraišką ir naujas kolektyvumo formas – dalykus, aptariamus kapitalizmo kritikos teorijose (Boltanski, Chiapello 2005; Blokker 2014). Atsižvelgiant į tai, kad asmuo yra visuomet įvietintas vienoje iš šeiminių gyvenimo formų, šeiminių praktikų repertuarų analizė yra laikoma integralia makrolygmens procesų tyrimo dalimi.

¹ Straipsnis parengtas vykdant LMT remiamą projektą „Emigracija ir šeima: iššūkiai, šeiminiai resursai, sunkumų įveikos būdai“ (EMFam) (sutarties Nr. VAT-39/2012/LSS-250000-643).

Savo įžvalgas išdėstysime pasiremdami mūsų ankstesnėmis publikacijomis bei reprezentatyvaus Lietuvos gyventojų tyrimo duomenimis. Pastarasis atliktas 2013 m. balandžio mėn. VU Filosofijos fakulteto Sociologijos katedrai vykdant Lietuvos mokslo tarybos finansuojamą projektą „Emigracija ir šeima: iššūkiai, šeiminiai resursai, sunkumų įveikos būdai“.²

EUROPOS KRIZĖ IR NAUJI SOCIALINIAI VEIKĖJAI

Finansinės ir ekonominės Europos krizės sociologinėje analizėje tarptautinei migracijai ir mobilumui skiriama reikšminga vieta ir audringai aptariamoms laisvosios rinkos „ketvirtosios laisvės“ socialinės pasekmės. Viena vertus, globali migracija ir laisvos rinkos pagrindu kuriama Europos integracija yra pavadinama „ydinga Europa“, pažeidžianti demokratijos, teisingumo, kolektyvumo principus, kuriuos būtų tikslingiau puoselėti nacionalinės valstybės rėmuose (pvz., P. Anderson, H. Schulz-Forberg, B. Strath, C. Crouch). Tvirtinama, jog neigiami padariniai ypač pasireiškė krizės akivaizdoje, o viena ryškesnių pasekmių yra „poliarizacijos“ efektas, dar daugiau pagilinantys tradicinius skirtumus ir nelygybes. Priešingos nuomonės šalininkai abejoja valstybės teise riboti žmonių judėjimą, išryškina laisvo judėjimo teikiamus privalumus (Favell 2014).

Nepaisant skirtingų požiūrių daugelis autorių pripažįsta, kad nacionalinėse valstybėse kuriamos prielaidos individualiai ir kolektyvinei anomijai, kitaip tariant, blogėjančios darbo ir gyvenimo sąlygos, nebuvimas karjeros galimybių, nedarbas sukelia žmonėms netikrumo, nesaugumo jausmą (Burgi 2014).

Apibrėždamas naująją modernybę kaip rizikos visuomenę U. Beckas (1998) riziką tiesiogiai siejo su nesaugumu. A. Giddens'as (1991) ontologinį saugumą ir egzistencinį nerimą apibrėžė kaip reikšmingą asmens tapatumo dėmenį vėlyvosios modernybės amžiuje. Esama nuomonių, jog nesaugumas suvienija žmones ir jie tampa nauja socialine klase, kurią G. Standingas vadina *prekariatu* (angl. *precariat*). Ši klasė išryškėja globalizacijos, migracijos ir rinkos liberalizacijos kontekste. *Prekariatą* sudaro įvairaus amžiaus, lyties ir profesijos asmenys, nuolat patiriantys nesaugumą. Nesaugumas yra pagrindinis šio fenomeno bruožas, sąmonės būklė, lemianti asmens savigarbą ir saviidentifikaciją su bendruomene, interesų grupe, valstybe. Nesaugumą sąlygoja nacionalinėse valstybėse ribojama prieiga prie laiko, erdvės, žinojimo ir finansinio kapitalo valdymo. Kita vertus, pabrėžiamas ir globalios darbo rinkos vaidmuo, todėl naujo fenomeno teorinis pagrindimas peržengia uždarus nacionalinės industrinės valstybės ribas.

Taigi, išryškinamas naujas socialinis fenomenas, siejamas su nesaugumą patiriančiais asmenimis, neturinčiais nuolatinio darbo ir pajamų šaltinių, nematančiais karjeros perspektyvų. Tai ne tik žemos kvalifikacijos darbuotojai, bet ir išsilavinęs jaunimas, nepatenkintas juos supančia aplinka; moterys, darbe ir šeimoje patiriančios diskriminaciją; kriminalizuojami asmenys, netekę vilties atsikratyti jiems klijuojamų etikečių. *Prekariatui* priskiriami ir *kitokie*, pavyzdžiui, „neįgalūs“, „asocialūs“ bei ekonominiai migrantai, kitaip tariant, skirtingoms grupėms ir interesams atstovaujantys nesaugūs asmenys, pasirinkę išvykimo iš šalies strategiją. Iš profesinės grupės, vietinės bendruomenės, valstybės išvietinti asmenys, neturintys kolektyvinės bendrumo atminties, tampa populistinio politikavimo taikiniai ir elektoratu. Nesaugūs ir ignoruojami savo kilmės šalyje jie emigruoja arba buriasi į antiliberalius,

² Apklausa atliko viešosios nuomonės ir rinkos tyrimų kompanija „Baltijos tyrimai“. Apklausa 1016 15–74 metų respondentų. Tyrimu buvo siekiama nagrinėti migracijos mastus, ketinimus, priežastis, migraciją patiriančių šeimų problemas, jų sprendimo būdus, giminių ir artimosios aplinkos vaidmenį įveikiant migracijos iššūkius bei migraciją patiriančių šeimų sampratą ir socialinę recepciją.

ksenofobinius judėjimus bei partijas, agresyviai pareikšdami savo „balso“ teisę. Pagal K. Polanyi (1972), ksenofobiniai ir fašistiniai judėjimai atspindi socialinių veikėjų lūkesčius priklausyti jiems reikšmingai bendruomenei ir pasipriešinti destruktiviam rinkos poveikiui.

Naujas socialinis fenomenas reikalauja tarpdisciplininio tyrimo. Šiame straipsnyje gvildinsime sociologinį aspektą ir atsakysime į klausimus, ar migraciją patiriantys asmenys Lietuvoje turi atskiros socialinės grupės statusą? Kaip migracinėse nuostatose ir elgesyje reiškiasi pagrindinis naujo fenomeno bruožas – nesaugumas? Koks yra nesaugumo įveikos potencialas, kurį pasitelkia migracijos repertuarus pasirinkę asmenys?

AR LIETUVOJE PATIRIANTYS MIGRACIJĄ YRA ATSKIRA SOCIALINĖ GRUPĖ?

Nuo 2004 m. migraciją patiriantys asmenys yra išskiriami kaip atskira socialinė grupė. 2004–2006 m. atlikta Lietuvos dienraščių publikacijų ir komentarų *Delfi* portale sociologinė analizė ir vėlesni tyrimai (Juozeliūnienė 2007; Juozeliūnienė ir kt. 2008) parodė, kad migrantai yra išskiriami kaip atskira grupė, kuri apgaubiama materialinio nepritekliaus semantiniu lauku, o migraciją patiriančioms šeimoms yra suteikiami vardai, konotuojantys deviaciją. Atotolio šeimos pavadinamos „išskirtomis“, o vaikai – „paliktais“, niekieno“, „telefoniniais“. Kėtinimai išvykti uždarbauti į užsienį medijose siejami su neigiamomis pasekmėmis vaikams: vienišumu, delinkventiniu elgesiu, netgi savižudybėmis. 2006–2010 m. Lietuvos TV dokumentikos laidų analizė atskleidė ilgalaikį ir nuoseklų domėjimąsi „emigrantais“, jų patirčių simuliakraciją (Juozeliūnienė, Martinkėnė 2011).

2008 m. patvirtintoje „Valstybinėje šeimos politikos koncepcijoje“ faktiškai institucionalizuojamas migrantų šeiminio gyvenimo ženklinimas, nubrėžiant takoskyrą tarp „normalios“ ir atotolio šeimos, kaip „krizė išgyvenančios“. Atotolio šeima apibrėžiama kaip laikina šeiminio gyvenimo forma, kuriai būdingos psichologinės, socialinės, sveikatos ir ekonominės problemos. Ji sulyginama su šeima po skyrybų, ligonių slaugančia, netektį ar smurtą patiriančia šeima. Vaikai ženklinami „našlaičio sindromu“, reiškiančiu asmens traumą ir poveikį psichinei sveikatai bei elgesiui, patyrus išsiskyrimą.

Apibrėžiant asmenis kaip grupę paprastai konotuojamas grupės santykis su tradicine „dauguma“. Mūsų tyrimo duomenys priverčia suabejoti Lietuvos gyventojų skirstymu „daugumos“ ir mažumos“ požiūriu tuo atveju, kai analizuojamas migracijos reiškinys. 2013 m. reprezentatyvaus Lietuvos gyventojų tyrimo rezultatai parodė, kad po 1990-ųjų kas antras apklausos dalyvis buvo išvykęs arba turi netiesioginę migracinę patirtį. Tiesioginę patirtį turėjo 23 proc. apklausos dalyvių. Šiai grupei priskirti respondentai, kurie patys ar jų šeimos nariai buvo išvykę į užsienį ilgesniam nei 6 mėnesių laikotarpiui po 1990 metų. Netiesioginę migracinę patirtį turėjo 32 proc. respondentų, t. y. tie asmenys, kurių giminės, draugai ar pažįstami buvo išvykę gyventi į užsienį. Emigracinės patirties neturi kiek mažiau nei pusė apklausos dalyvių. Vadinasi, tiesioginės ar netiesioginės emigracijos požiūriu Lietuvos visuomenė pasidalina į dvi beveik vienodas grupes (45 ir 55 proc.).

NESAUGUMAS

Kaip buvo nurodyta, nesaugumas yra pagrindinė naujo socialinio fenomeno charakteristika, turinti skirtingas priežastis ir besireiškianti įvairiomis formomis. Nagrinėsime nesaugumo jausmą, susijusį su migracine praktika. Pasirinkome kelis nesaugumo reiškinio analizės lygmenis. Pirmasis išryškina nesaugumą kaip išvykimo iš Lietuvos priežastį. Antrasis nesaugumą Lietuvoje apibrėžia migrantams priskiriamų socialinių reikšmių požiūriu. Trečiasis

atskleidžia nesaugumo prielaidas, susijusias su transnacionaliu gyvenimo būdu ir gyvenimu migracijos tikslo šalyje.

Nesaugumas: „stūmos“ iš Lietuvos analizė

Išvykimo priežastis analizavome pasitelkę A. H. Richmondo (1993) „push-pull“ migracijos teorijos išvalgas. Joje nesaugumo jausmui yra skiriamas didelis dėmesys, be to, atsižvelgiama į kumuliatyvinę migracijos prielaidų (politinių, ekonominių, socialinių, aplinkos, psichologinių) pobūdį bei emigracijoje slypintį protestą. Nagrinėjome emigracijos priežastis, kurias įvardijo per artimiausius tris metus ketinantys emigruoti³. Atlikto tyrimo duomenimis, iš 25 A. H. Richmondo išskirtų emigracijos tipų Lietuvoje vyrauja keturi: ekonominis / ekonominis, socialinis / aplinkos, ekonominis / socialinis ir psichologinis / ekonominis.

Ekonominis / ekonominis tipas, anot autoriaus, yra ypač būdingas Rytų Europos šalių migrantams. Išvykimą lemia nesaugumo jausmas, kylantis dėl ekonominio nepritekliaus, darbo praradimo, bankroto ir pragyvenimo šaltinių ar socialinių garantijų stokos. Šiam emigracijos tipui priskyrėme apklausos dalyvius, kurie nurodė, jog išvyksta dėl to, kad neturi darbo, nemato ateities perspektyvų arba pareiškė, kad Lietuvoje neturi galimybių materialiai aprūpinti save ir savo šeimą.

Socialinis / aplinkos arba „šaknų“ praradimo išvykimo tipas nurodo, kad respondentams Lietuva tapo nesaugia aplinka dėl to, kad į užsienį išvyko jų šeimos nariai (vaikai, tėvai, broliai) arba dėl nesėkmių šeiminiame gyvenime, pavyzdžiui, išsiskyrus su sutuoktiniu / partneriu.

Ekonominis / socialinis emigracijos tipas byloja apie ketinimus pagerinti materialinę padėtį ir įgyti saugumo, išvykus į geresnę gyvenimo kokybę garantuojančias šalis. Šiam migracijos tipui priskirti respondantai nurodė, kad sugrįžtų į Lietuvą tuo atveju, jei būtų garantuotas didesnis saugumas jos piliečiams.

Psichologinis / ekonominis tipas parodo, kad ryžtamasi išvykti ir tuomet, kai asmuo jaučiasi nesaugiai dėl įtampų, vyraujančių darbe, pavyzdžiui, dėl darbo sąlygų, santykių su darbdaviais.

Nesaugumas: gyvenimas socialinių reikšmių aplinkoje

Socialinės reikšmės, vyraujančios migrantų kilmės šalyje, yra svarbus veiksnys, koreguojantis elgesio strategijas: išvykti, sugrįžti ar kurti atotolio šeimą. Socialinės reikšmės konotuoja palaidumą arba smerkimą, inicijuoja stigmatizavimą ir atsakomąsias stigmos valdymo strategijas.

Kėlėme klausimą, ar spartėjantis mobilumas keičia žinojimą apie šeiminių gyvenimą, kokia jo socialinė recepcija? Kitaip tariant, kokiame reikšmių lauke kuriami šeiminio gyvenimo reperiuarai? Vadovaujantis J. Trosto (Levin, Trost 1992) ir R. S. Parrenas (2005) išvalgomis, buvo išskirti 9 šeimų tipai, susieti su migracija siekiant išsiaiškinti, kurias iš jų Lietuvos gyventojai laiko šeima ir taip parodo savo pritarimą migracijos sąlygotą šeiminio gyvenimo diversifikacijai.

Nustatyta, jog požiūris į šeimą priklauso nuo to, kokio pobūdžio yra šeimos narių mobilumas. Judėjimas šalies viduje, palyginti su tarptautiniu mobilumu, yra vertinamas kaip nekeliantis grėsmės šeimai, o socialinės grupės, išlaikančios tradicinę struktūrą, funkcijas ir sąryšį su vienu namų ūkiu, dažniau pavadinamos šeimomis. Pavyzdžiui, dauguma respondentų (92,1 proc.) *švytuoklinę šeimą* (motina su vaikais gyvena kartu, o vyras dirba kitame mieste, tačiau savaitgalius visi leidžia drauge) vadino šeima. Pastaroji išlaiko tradicinę formą ir jungtį

³ Tyrimo rezultatai rodo, kad emigruoti į kurią nors užsienio šalį per artimiausius trejus metus ketina 11 proc. apklausos dalyvių; 2,3 proc. jau yra tvirtai apsisprendę emigruoti. Ketinimus emigruoti dažniau išsakė vyrai, jaunesni nei 30 metų asmenys ir didmiesčių gyventojai.

su vienu namų ūkiu. Tarptautinio mobilumo sąlygotas *atotalio šeimas* (kai vienas / abu tėvai išvyksta dirbti į užsienį, o vaikas lieka gyventi Lietuvoje) šeimomis pavadino trys ketvirtadaliai respondentų (75,6 proc.). *Migracijos socialinę šeimą*, kuri labiausiai nutolusi nuo tradicinės šeimos sampratos, kadangi ją sudaro vaikus globojantys giminystės ryšiais susieti ir nesusieti (pvz., draugai, pažįstami) asmenys, šeima pavadino tik 48,7 proc. respondentų.

Nors tarptautinio mobilumo suformuotas *atotalio šeimas* (vaikas lieka gyventi Lietuvoje) šeimomis įvardijo 75,6 proc. respondentų, požiūris į šias šeimas nėra vienareikšmis ir glaudžiai susijęs su tuo, kaip Lietuvoje organizuojama vaiko globa, su kuo jis gyvena Lietuvoje.

Tyrimas parodė, jog beveik nėra skirtumo tarp požiūrio į šeimą, kai uždarbiauti išvyksta tėvas (79,3 proc. respondentų laiko šeima) ir kai išvyksta motina (77,1 proc. laiko šeima). Šie duomenys byloja, kad intensyvus moterų mobilumas keičia požiūrį į motiną kaip svarbiausią šeimos židinio saugotoją. Dar viena svarbi ypatybė – giminių tinklo svarba požiūriui į šeimą. Nustatyta, kad tuomet, kai vaiką Lietuvoje globoja giminės (seneliai, tetos / dėdės) ir šeima suvokiama kaip saugi giminystės ryšių aplinka vaikui, net 81,6 proc. respondentų migraciją patiriančią šeimą vadina šeima. Taigi, laikoma, kad giminių tinklas sukuria vaikui palankesnę aplinką, nei vieno tėvų globa. Įdomu, kad net Lietuvoje vieni savarankiškai gyvenantys broliai / seserys, tėvams dirbant užsienyje, yra palankiau vertinami (80,3 proc.), nei išvykusio tėvo ar motinos šeimos. Mažiausio pritarimo sulaukiama, kai tėvai išvyksta, o vaikas lieka gyventi globos namuose – tik 51,3 proc. respondentų juos pavadino šeima.

Lietuvos visuomenė yra pasiskirsčiusi pagal respondentų pasirengimą globalios migracijos sąlygotas *atotalio šeimas* laikyti lygiavertėmis šeimos formomis. Tarp išskirtų *trijų respondentų tipų*: konservatyviai nusiteikusių (8,2 proc.), liberaliųjų (27,2 proc.) ir nuosaikiųjų (64,6 proc.), dominuoja nuosaikieji.

Nesaugumas: iššūkiai išvykusiems

Nustačius, kad nesaugumas kilmės šalyje tampa migracinių ketinimų priežastimi, kėlėme tikslą išsiaiškinti, ar išvykus pavyksta jį įveikti? Tik 2,0 proc. respondentų nurodė, kad išvykus galima išspręsti Lietuvoje kylančias problemas ir nesiejo emigracijos su naujais iššūkiais. Likę respondentai nurodė problemas, su kuriomis susiduria išvykti nusprendę asmenys. Pagrindinė – neigiami *tarpasmeninių santykių ir savijautos pokyčiai* (32,2 proc.): „susvetimėjimas“, „nepasitenkinimas savo gyvenimu“, „emocinis pažeidžiamumas“, „stresas“ ir kt. Taip pat respondentai nurodė šeimos, giminių, draugų ir kiek mažiau – Tėvynės ilgesį.

Antroje vietoje yra neigiamos *pasekmės šeimai* (31,4 proc.). Šios problemos dažniausiai siejamos su skyrybomis, konfliktais bei neištikimybe. Neigiamai vertinama atotolystė (šeimos narių gyvenimas skirtingose šalyse), ji pavadinama „*atsiskyrimu nuo šeimos*“.

Migracijos neigiamas *pasekmes vaikams* nurodė 15,7 proc. respondentų. Jie pabrėžė, kad migracija yra susijusi su vaikų traumomis, jų vienišumu, tėvų meilės, globos netekimu (pvz., žalojama vaikų psichika, baimė, kad tėvai nesugrįš, vaikai nemato teisingo pavyzdžio, kas yra šeima), vaikų polinkiu nusižengti (pvz., *narkotikai, vagystės, nesimokymas*) ir kitais sunkumais.

8,2 proc. respondentų nurodė *užsienyje kylančias problemas*: adaptacijos kitoje aplinkoje sunkumus, kalbos nemokėjimą, su darbo paieška ar darbu susijusias problemas, svetimumo jausmą kitoje visuomenėje, užsienio šalies kultūros, papročių nežinojimą, socialinio draudimo, garantijų, išnaudojimo, smurto, apgavysčių, diskriminacijos problemas, taip pat sunkumus, patiriamus dėl mokesčių, sveikatos sistemos, nepakankamo žmogaus teisių gynimo.

4,7 proc. apklaustųjų nurodė, kad išvykstantiems nepavyksta išspręsti *finansinių problemų*, o 3,8 proc. respondentų atkreipė dėmesį į padarinius, susijusius su *pagyvenusių žmonių*

(išvykusiųjų tėvų) globa; 2,5 proc. respondentų nurodė, kad emigracija turi neigiamų pasekmių Lietuvos valstybei (pvz., gimstamumo mažėjimas, mokesčių nemokėjimas, darbingo amžiaus gyventojų, jaunimo, specialistų, jaunų šeimų netekimas ir kita).

NESAUGUMO ĮVEIKA: PASIKLIAUJA SAVIMI IR KURIA SAVO GYVENIMĄ PATYS

Nesaugumas ir migracijos sąlygoti iššūkiai skatina tyrinėti nesaugumo įveikos repertuarus analizuojant sėkmingas ir nesėkmingas šeiminių gyvenimo praktikas. Pasaulyje vis plačiau pripažįstamas šeiminių ir giminystės ryšių vaidmuo globalios migracijos repertuaruose. Pavyzdžiui, sunkumų įveika analizuojama transnacionalinių globos tinklų cirkuliavimo požiūriu (L. Baldassar, L. Merla). Sunkumų įveikos sociologinei analizei pasiūlėme naują žiūros pjūvį – migrantų patirčiai pritaikėme R. Hillo ABC-X šeiminių pokyčio modelį (Juozeliūnienė 2013). Vadovavomės prielaida, jog iššūkių poveikis šeimai yra medijuojamas šeiminių resursų ir tuo, kaip šeimos nariai apibūdina situaciją. Įveika yra analizuojama kaip pastarųjų valdymas. Viena reikšmingiausių šio modelio grandžių yra šeiminiai resursai (solidarumas tarp kartų šeimoje, giminystės ir asmeniniai tinklai) bei gebėjimas juos aktualizuoti iššūkių akivaizdoje. Atliktame kiekybiniame reprezentatyviame Lietuvos gyventojų tyrime siekėme išsiaiškinti sunkumų įveikos repertuarus, šeiminius ir giminystės ryšius bei asmeninius tinklus kaip migracijos praktikoje naudojamus resursus, o konkrečių šeimos darybos (D. Morgan) ir šeimos demonstravimo (J. Finch) patirčių analizę atlikome 2014 m. kokybinio atvejų tyrimo metu.

Įveikos repertuarai

Pasirinkta pragmatinė atlikto tyrimo metodologija įgalino derinti teorines išvalgas vykdant dalines užduotis. Siekdami teoriškai pagrįsti migracijos sunkumų įveikos repertuarų analizę naudojome B. Wellman ir B. Wellmano (1992) pasiūlytus asmens veiklumo tipus: *savarankišką* (angl. *self-reliant*), *šeiminį* (angl. *householder*) ir *tinklinį* (angl. *networker*). *Savarankiški* asmenys iškilusias problemas sprendžia patys, *šeiminis* asmens tipas pasitelkia šeimos narius bei gimines, o *tinklinio* tipo atstovai pagalbos kreipiasi į asmeniniam tinklui priskiriamus asmenis – draugus, pažįstamus bei internetines bendruomenes.

Tyrimas parodė, jog įgiję migracinės patirties asmenys linkę pasikliauti savo jėgomis ir pasinaudoti šeimos pagalba – dominuoja *savarankiškas* ir *šeiminis* repertuarai. Į valstybines institucijas kreiptųsi 43,4 proc. respondentų, o beveik kas trečias (30,1 proc.) ieškotų draugų ir pažįstamų pagalbos, iš jų 17,2 proc. tikisi sulaukti pagalbos iš internetinių bendruomenių narių.

Šeiminiai ir giminystės ryšiai

Lietuvos gyventojų šeiminių ir giminystės ryšių klasifikavimui buvo pasitelkti V. L. Bengtono ir kt. (1991); V. L. Bengtsono (2001); M. Silversteino ir kt. (1997) sukurti tarpgeneracinių ryšių tipologijos principai. Sudarant Lietuvos šeimų tipologiją bei interpretuojant jos rezultatus taip pat buvo atsižvelgta ir į B. Naucko (Nauck, Becker 2012) naudotą analogišką analitinę giminystės ryšių klasifikaciją.

Tyrimo duomenys atskleidė, kad artimų giminių ryšiai Lietuvoje yra svarus resursas sprendžiant mobilumo iškeltas problemas. Plačiai išplėtoti bendravimo ir paramos ryšiai. Tėvai (ypač motina) yra svarbiausia grandis giminių bendravimo, emocijų ryšių ir paramos tinkluose. Motina yra centrinė figūra, reikalui esant galinti imtis pagalbą koordinuojančio vaidmens.

Buvo nustatyti artimų giminių solidarumo indeksai⁴: galimybių, darnos ir paramos. Pagal indeksų reikšmes išskyrėme Lietuvoje vyraujančius tris giminių solidarumo lygmenis: aukščiausias, vidutinis ir žemiausias. Kitaip tariant, Lietuvos gyventojai yra susibūrę į skirtingų lygių šeiminių bendrumo darinius, kurie suteikia skirtingas galimybes migracijos atvejais ir turi įtakos migracijos repertuarams. Išvykstantieji gali sulaukti daugiausiai paramos, kai tarp artimų giminių yra gyvi motina ir / arba tėvas (atitinkamai galimybių indeksas – 70 ir 68, darnos – 71 ir 58, paramos – 63 ir 53).

Kompleksiniam giminystės ryšių tipų klasifikavimui taikant latentinių klasterių analizę (angl. *latent class analysis arba LCA*) išskirtos keturios, skirtingus santykių tipus nurodančios grupės (klasteriai⁵): pirma, glaudžių ryšių (angl. *tight-knit*), antra, intymių, bet distancijuotų ryšių (angl., *intimate-but-distant*), trečia, privalomų / pareigos (angl. *obligatory*) ryšių ir ketvirta, atitrūkusių / nutolusių (angl. *detached*) ryšių. Lietuvoje šiuo metu vyrauja intymūs, bet distancijuoti ryšiai (43,0 proc.), antroje vietoje – glaudūs (31,5 proc.), po to eina atitrūkę / nutolę (19,6 proc.) ir privalomi / pareigos ryšiai (5,9 proc.).

Asmeniniai tinklai

Analizė atlikta vadovaujantis R. Milardo ir B. Wellmano (1992) analitiniu asmeninių tinklų modeliu, B. Wellmano ir S. Wortley (1990) paramos klasifikacija. Nagrinėjant reikšmingų asmenų tinklo dydžio⁶ ir turinio charakteristikas nustatyta, kad didesnė dalis migracinę patirtį turinčių respondentų reikšmingais asmenimis laiko artimos giminystės ryšiais susijusius asmenis (86,0 proc.). Giminystės ryšiais nesusiję asmenys (draugai, pažįstami) sudaro 14,0 proc. reikšmingų asmenų tinklo.

Migracijos sukeltų sunkumų įveikos modelyje lūkesčių atitikimas tikrovei (arba paramos mainų tinklo abipusiškumas) yra svarbi sunkumų įveikos grandis, nes leidžia analizuoti šeimos narių patiriamą iššūkių vertinimą. Analizuojant lūkesčių atitikimą tikrovei kiekvienoje asmeninio tinklo reikšmingų asmenų grupėje (šeimos nariai ir giminės, draugai, pažįstami) išsiaiškinta, jog migracinę patirtį turintys respondentai su šeimos nariais ir giminėmis sėkmingai organizuoja instrumentinės paramos srautus (atitinkamai 28,1⁷ ir 10,8 proc.). Draugų teikiama emocinė parama atitiko respondentų lūkesčius (12,2 proc.), o finansiniai klausimai nesukeldavo problemų bendraujant su asmeniniame tinkle nurodytais reikšmingais pažįstamais (sutapo lūkesčiai ir pagalbos teikimas).

IŠVADOS

Straipsnio pradžioje kėlėme klausimą, ar naujo socialinio fenomeno bruožai būdingi Lietuvai? Ar Vakarų autorių įžvalgos gali suteikti kryptingumo gausiai emigracijos empirikai? Remiantis ankstesnėmis publikacijomis ir reprezentatyviu Lietuvos gyventojų tyrimu parodoma, jog Lietuvoje egzistuoja socialinė grupė, kurią galima apibūdinti naujo socialinio fenomeno, apibrėžiamo kaip *prekariatas*, aspektu. Medijos, oficialios institucijos ir gyventojų nuomonės konstruoja žinojimą apie migracijos fenomeną ir jį patiriančius asmenis. Nuo 2004 m.

⁴ Indeksų reikšmės gali svyruoti nuo 1 iki 100 – kuo aukštesnė indekso reikšmė, tuo didesnės solidarumo galimybės, darna ir parama.

⁵ Atliktas „LCA“ modeliavimas naudojant dichotomizuotus indikatorius kintamuosius. Keturių klasterių modelio optimalus tinkamumas buvo įvertintas atsižvelgiant į LCA analizei būdingus statistinius įverčius (LL2, AIC ir BIC kriterijus).

⁶ Migracinę patirtį turinčių respondentų reikšmingų asmenų tinklo vidurkis yra 2,9 (Mo – 2).

⁷ Procentai žymi santykį tarp respondento teikiamos pagalbos ir jo lūkesčių gauti tą pagalbą.

emigruojantieji yra išskiriami kaip atskira socialinė grupė, pasižyminti migracinio elgesio ir šeiminio gyvenimo ypatumais.

Remiantis nuostata, jog *nesaugumas* yra esminė su globalia migracija susijusio socialinio fenomeno charakteristika, straipsnyje siūloma *nesaugumą* analizuoti skiriant tris *nesaugumo* raiškos lygmenis – *nesaugumą* „stūmos“ priešasčių, socialinių reikšmių kilmės šalyje ir problemų, kylančių migracijos tikslo šalyje požiūriais. Susitelkdami ties šeiminio gyvenimo praktikomis atlikome migraciją patiriančių žmonių *nesaugumo* įveikos sociologinę analizę – išskyrėme įveikos repertuarus (savarankišką, šeiminių ir tinklinį), analizavome šeiminio gyvenimo resursus (šeimoms narių ir artimos giminės solidarumo, asmeninių tinklų). Tyrimo duomenys byloja, jog Lietuvos gyventojai yra susibūrę į skirtingų lygių šeiminio bendrumo darinius, kurie suteikia skirtingas galimybes migracijos atvejais ir turi įtakos migracijos repertuarams. Šeima ir artimiausia giminė yra pagrindinis migraciją patiriančių asmenų susietumo šaltinis, o jų bendras nusistatymas yra pasikliauti savimi ir artimiausia aplinka bei pasinaudoti šios aplinkos teikiama parama.

Gauta 2014 09 02

Priimta 2014 10 27

Literatūra

1. Anderson, P. 2009. *The New Old World*. London: Verso.
2. Bauman, Z. 2004. *Wasted Lives: Modernity and its Outcasts*. Cambridge: Polity Press.
3. Beck, U. 1998. *Risk Society: Towards a New Modernity*. London: Sage.
4. Bengtson, V. L. 2001. "Beyond the Nuclear Family: The Increasing Importance of Multigenerational Bonds", *Journal of Marriage and Family* 63(1): 1–16.
5. Bengtson, V. L.; Richards, L. N.; Roberts, R. E. 1991. "Intergenerational Solidarity in Families: Untangling the Ties that Bind", in *Families: Intergenerational and Generational Connections*, eds. S. P. Pfeifer, M. B. Sussman. New York, London: The Haworth Press.
6. Blokker, P. 2014. "The European Crisis and a Political Critique of Capitalism", *European Journal of Social Theory* 17(3): 258–274.
7. Boltanski, L.; Chiapello, E. 2005. *The New Spirit of Capitalism*. London: Verso.
8. Burgi, N. 2014. "Societies without Citizens: The Anomic Impacts of Labour Market Restructuring and Erosion of Social Rights in Europe", *European Journal of Social Theory* 17(3): 290–306.
9. Favell, A. 2014. "The Fourth Freedom: Theories of Migration and Mobilities in 'Neo-liberal' Europe", *European Journal of Social Theory* 17(3): 275–289.
10. Giddens, A. 2000. *Modernybė ir asmens tapatumas*. Vilnius: Pradai.
11. Juozeliūnienė, I. 2008. "Doing Research on Families with Parents Abroad: the Search for Theoretical Background and Research Methods", *Filosofija. Sociologija* 19(4): 72–79.
12. Juozeliūnienė, I. 2013. "The Development of the Outline for Migrant Family Research: the Case of Lithuania", *Journal of Comparative Family Studies, Special Issue "Family and Migration"* XLIV(6): 749–763.
13. Juozeliūnienė, I.; Kanapienienė, L.; Kazlauskaitė, A. 2008. „Atotolio šeima: nauja užduotis šeimos sociologijai“, *Sociologija. Mintis ir veiksmai* 1(21): 119–133.
14. Juozeliūnienė, I.; Leonavičiūtė, Ž. 2009. „Atotolio šeima daugiavietiško požiūriu“, *Sociologija. Mintis ir veiksmai* 1(24): 81–99.
15. Juozeliūnienė, I.; Martinkėnė, G. 2011. "Lithuanian Family in the Context of Migration: Representation in Legal Documents and TV Broadcasts", *Filosofija. Sociologija* 22(4): 414–425.
16. Levin, I.; Trost, J. 1992. "Understanding the Concept of Family", *Family Relations* 41: 348–351.
17. Nauck, B.; Becker, O. A. 2012. "Institutional Regulations and the Kinship Solidarity of Women. Results from 13 Areas in Asia, Africa, Europe, and North America", *European Sociological Review* 29: 580–592.
18. Polanyi, K. 1972. *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of our Time*. Boston: Beacon Press.
19. Richmond, A. H. 1993. "Reactive Migration: Sociological Perspectives On Refugee Movements", *Journal of Refugee Studies* 6(1): 7–24.

20. Silverstein, M.; Bengtson, V. L.; Lawton, L. 1997. "Intergenerational Solidarity and the Structure of Adult Child-Parent Relationships in American Families", *The American Journal of Sociology* 103(2): 429–460.
21. Standing, G. 2011. *The Precariat: the New Dangerous Class*. London: Bloomsbury Academics.
22. Standing, G. 2014. *A Precariat Charter: From Denizens to Citizens*. London: Bloomsbury Academics.
23. Wellman, B.; Wellman, B. 1992. "Domestic Affairs and Network Relations", *Journal of Social and Personal Relationships* 9: 433–46.
24. Wellman, B.; Wortley, S. 1990. "Different Strokes from Different Folks: Community Ties and Social Support", *The American Journal of Sociology* 96: 558–588.

IRENA JUOZELIŪNIENĖ, DANUTĖ TUREIKYTĖ, LAIMA ŽILINSKIENĖ,
RŪTA BUTĖNAITĖ, SAULIUS NOVIKAS

Emigrants: “excluded” or the new social agents?

Summary

The question is raised whether social processes in Lithuania brought about by global migration could be analyzed through the prism of the new social phenomenon, named *precariat*? Based on the previous publications and a representative survey of the Lithuanian population, the authors show how people under migration are shaped as a separate social group, carrying the features, attributed to this new phenomenon. Being the main feature, insecurity is taken as the key concept in an empirical data analysis. Three levels of insecurity analysis are proposed, namely, the perspectives of “push” factors, social meanings in the country of origin and challenges in the country of destination. R. Hill’s model as well as the ideas of A. H. Richmond, J. Trost, R. S. Parrenas, V. L. Bengtson, R. Milardo and B. Wellman serve as the theoretical background for a sociological analysis of the resources and repertoires of coping with insecurity.

Key words: migration, family, insecurity, coping, solidarity, personal networks